

Mayalar'dan çok önce, bilinmeyen bir uygarlık, tarihi değiştiren bir takvim geliştirdi. Bugün sırlarını bir bilimsel araştırmacı ortaya çıkarıyor.

Vincent H. MALSTRÖM

Üç bin yıl önce, Güney Meksika'nın dar pasifik kıyısının ovalarında Orta Amerika'nın en yüksek iki yanardağının hemen gölgeleri altında, Güneş Tanrısı'ndan bir rahibe, Mezoamerika'daki (orta Amerika) insan tarihini değiştirecek bir açıklama geldi.

Rahip, 13 Ağustos dediğimiz günde, (büyük bir olasılıkla M.Ö. 1358 yılında) hiçbir ağacın, direğin ya da sütunun, daha doğrusu yere dikey olan hiçbir şeyin gölge bırakmadığını gördü.

Böyle mucizevi bir olay epeyce bir daha gerçekleşebilir miydi? Rahip günleri saymaya başladı. İki yüz altmış gün sonra ikinci bir defa daha oldu. Ve bundan 105 gün sonra, diğer bir 13 Ağustos'da da hiç bir şey gölde bırakmadı. Rahip, bu kendini tekrarlayan süreci keşfederken herhalde Güneş Tanrısı'nın kişiliğiyle iletişimde bulunduğunu hissetmekteydi.

Bu ilginç olaylar, Meksika-Guatemala sınırında, Izapa adındaki büyük bir tören yerinde geçiyordu. Daha sonradan gelen ve tahminen daha gelişmiş uygarlıklar tarafından yapılmış benzer yerlerin aksine, buradaki tepenin piramid ve tepeciklerinin yüzeyleri, kusursuzca kesilmiş ve yerleştirilmiş taşlar yerine, kaba çakıl taşlarından oluşmaktadır. Buna rağmen yeni bulgular göstermektedir ki, Izapa'nın benzersiz konumu nedeniyle yukarıdaki gibi bir senaryo, tahminen Yeni Dünya'deki ilk zaman ölçümü olan 260 günlük kutsal takvimin başlangıcını belirlemiştir.

Tzolkin ya da tonalamatl diye de bilinen bu garip takvim, hem doğanın mevsimsel döngülerini kavramak için yapılan bir ilk girişimdi, hem de tüm yaşamın saatini başlatıyordu. 13 sayıyı 20 gün adıyla bütünleştiren bu kutsal takvim kullanılmaya başlandıktan sonra, aralarında Olmecler, Mayalar ve Aztekler de bulunan sonraki büyük Mezoamerika uygarlıkları için din, sanat ve bilim alanlarında bir temel oluşturdu.

Yüzyıllardır kullanılan 365 günlük normal takvim de bu olaydan hemen birkaç yıl sonra keşfedilmiş, bir yılın gerçek uzunluğu hakkındaki ipuçları yine Izapa'nın benzersiz konumu nedeniyle elde edilmiş olabilir. Bu sonuca yıllar önce,

Zamanın Başladığı Yer :

IZAPA

Izapa'daki ana piramidin tepesinde bulunurken vardım. Uzaklara bakınca, Orta Amerika'nın en yüksek dağı ve sönmüş bir yanardağı olan Taju-mulco'yu kolaylıkla görebiliyordum. Bir pusula, bir hesap makinesi ve bir ephemeris (yılın her günü için gök cisimlerinin kesin yerlerini gösteren astronomik bir takvim) kullanarak, güneşin, yaz inkilâbı (inkilâp: güneşin dünyaya en uzak olduğu gün) olan 21 Haziran'da hangi açıdan doğacağını hesapladım. Bu hesaplarıma göre, bundan binlerce yıl önce o günde aynı piramidin merdivenlerinden çıkmış Izapa'lı bir rahip ilginç ve etkileyici bir görüntüyle karşılaşacaktı: berek tropik gökyüzündeki neredeyse köredici güneş, muhteşem yanardağın tam ana kraterinin içinden yükseliyor izlenimi vermekteydi.

Arkeologlar her zaman kutsal takvimin, 365 günlük normal takvimden daha eski olduğunu iddia etmişlerdir, çünkü eğer 260 günlük takvim, Mezoamerika'lilerin yılın 365 gün olduğunu anlamalarından evvel düşünülmüş olmasaydı, büyük bir olasılıkla hiç bir zaman kullanılmayacaktı. Gerçekten de, mevsimlerle ve dolayısıyla tarımsal dönemlerle uyum sağlayan bu ayinlere dayalı takvimin pratik bir değeri yoktur.

Fakat Mezoamerika'liler 260 günlük takvimi kutsal olarak takdis ettikleri için, güneş, yılının keşfinden sonra onu terketmediler; bunun yerine iki takvimi bir sistem içine bütünleştirdiler.

Er ya da geç, tüm ileri uygarlıklar, bir yılın 365 gün olduğunu anladılar. Fakat 260 günlük takvim, Mezoamerika'dan başka hiçbir yerde ortaya çıkmamıştır; halen de Guatemala'daki bazı ilkel kabilelerde kullanılmaya devam ediliyor. Kullanıma başlandığı 3000 yıl öncesinden bugüne dek bu eski takvim bir gün kadar bile aksamamıştır.

Hiç kuşku yok ki, Izapalılar kutsal takvimi liderlerine ve soylularına isim vermek için kullanıyorlardı. Her gün, yerel mitoloji için önemli olan 20 hayvanın isimlerinden biri ile gösteriliyordu; timsah, şahin kartal, jaguar, yılan, geyik ve kaplan gibi.

Tzolkin'in tarihi değeri kadar gökbilimsel

(astronomik) değeri de vardı. Rahipler 260 günlük takvimi güneş tutulmalarını önceden bilmek için kullanıyorlardı. Ve inanıyorlardı ki, her 52 yılda, kutsal hayvanların güneşe göre eski yerlerine dönmeleriyle birlikte tarih kendini tekrar-yacaktı. Sonraları, Aztekler, bir 52 yıllık dönemin ya da bir "Aztek yüzyılı"nın son gününde, tekrar yakmak üzere tüm ateşlerini törenlerle söndürüyorlardı.

Eski arkeoloji bilimi, Mayaların ayinsel (260 günlük) takvimi bulmalarına neden olarak, bu sürenin insanın gebelik müddetinin (266 gün) bir yaklaşığı olduğunu, ya da kendilerine göre sihirli anlamı olan 13 ve 20 sayılarının çarpımı olmasını göstermekdeydi. Gökbilime dayalı bir çözüm, Mayalar konusundaki uzmanların başkanı Sir J. Eris S. Thompson'un kendisi tarafından safdışı edilmişti. Ona göre, takvimin gökbilimsel bir dayanağı olması için bütün bölgede anlaşılır olması gerekiyordu. Bu demekti ki, takvimi hangi uygarlık bulmuşsa, çevresindeki tüm uygarlıkları da buna inandırmak zorundaydı. Halbuki dağlar, vadiler ve sık ormanlarla dolu bu tip bir bölgede, böyle merkezli bir sistemi sürdürmek için gerekli haberleşmenin doğurduğu pratik sorunlar, üstesinden gelinemez görünüyordu.

Fakat Ocak 1973'de bir sabah, Yucatan yarım adasındaki büyük Maya tören merkezi Chichén Itzá'nın tarihi gözlemevi El Caracol'un basamaklarında otururken, kendime özgü bir çözüm buldum. Burada, bir zamanlar Sir Eric tarafından "Yeni Dünya'daki en çirkin bina" diye tanımlanan bir yapının temelinde dururken, Meksika'lı bir rehberin bana tören merkezinin dev piramidi El Castillo'nun duvarlarındaki karmaşık ışık ve gölge oyunlarını anlatmasını dinledim.

YILANIMSIZ TANRILAR

Rehberin açıkladığına göre, hem ilkbahar, hem de sonbahar'daki gün-tün eşitliklerinde (ekinox), güneşin zayıf ışığı parmaklıklara öyle bir vurur ki Mayalar tarafından tanrı olarak tapılan canavar biçimli yılan yontuları dalgalandırıyor-muş gibi görülüp, göklerden yere indikleri izlenimini bırakırlar.

O konuşurken, yıllar önce bir insanbilim (antropoloji) öğrencisi olarak öğrendiğim 260 günlük esrarengiz takvimin süresini de buna benzer bir ışık ve gölge oyunu saptamış olup olmayacağını merak ettim. Güneşe tapan ve zaman ölçümüne ilk defa girişen ilkel insanlar için, bir yıl içinde güneşin tam tepede, hiç gölge bırakmadan durduğu iki gün arasındaki süreyi ölçmek basit bir şey olmalıydı.

Güneş ephemeris'im gösteriyordu ki, güneş

260 gün arayla tam tepeden sadece 15 (inci) enlemin (Ekvatorun 15 derece kuzeyi) biraz güneyindeki bir çizgi doğrultusunda geçiyordu. Ephemeris'e göre bu 260 günlük süreler her yıl 13 Ağustos'da başlamaktaydı. Bu gerçekten anlamlı bir tarihti, çünkü aralarında Sir Eric'in de bulunduğu bir çok Maya Kültürü uzmanına göre, Mayalar M.Ö. 3114 yılının 13 Ağustosunu "zamanın gınağırımı" yani zamanın başlangıcı olarak kutlamışlardı ve takvimlerini de o günde başlatmışlardı.

Onbeşinci enlem Meksika'nın Pasifik kıyısı ovalarının küçük bir bölümünden geçtikten sonra Guatemala ve Honduras'ın dağlık bölgelerini keser ve doğudaki ovalardan geçip karayibler denizine ulaşır. Bu çizgi üzerinde özellikle bir yer merakımı arttırdı: Copán. Honduras'ın dağlık bölgelerinin batı bölümünde yeralan Copán, arkeolojik belgelere göre Mayalar'ın en önemli gökbilim merkezleriydi. Bu kadar önemli olmasının iyi bir nedeni varmış diye düşündüm. Copán, rahiplerin 260 günlük süreyi ölçebilecekleri bir enlemde yeralan tek Maya merkeziydi. Mezoamerika'nın kutsal takviminin doğum yeri için en iyi aday olarak görülüyordu.

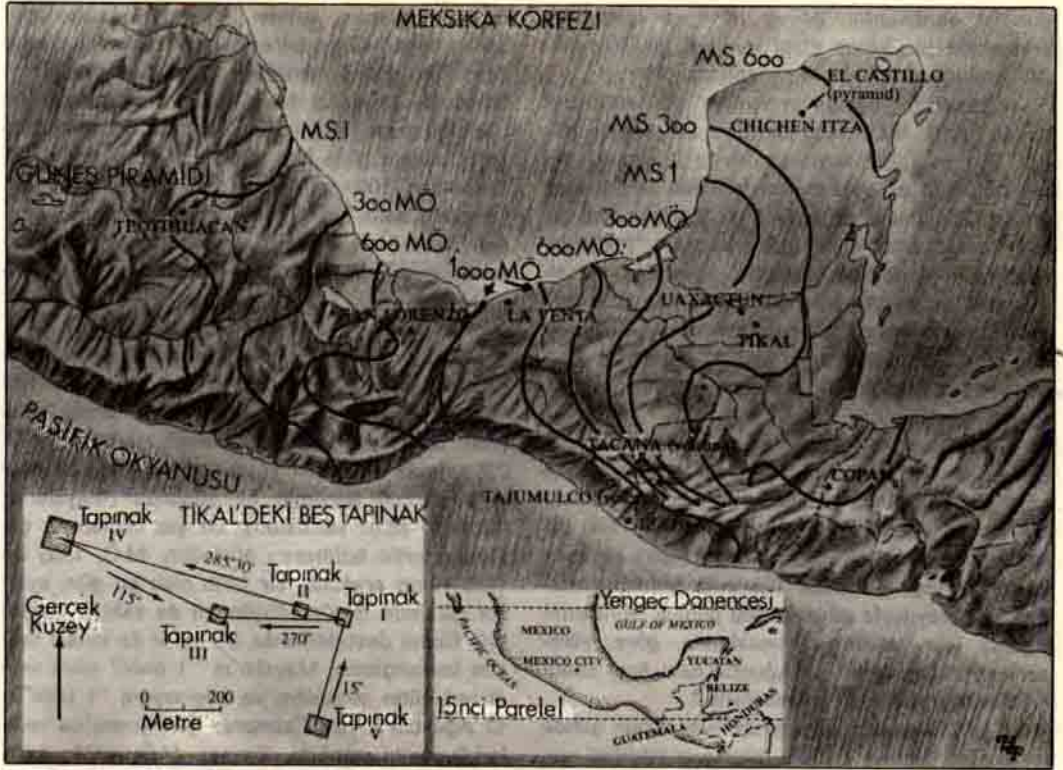
Fakat bu varsayım bir çok ciddi kusura sahipti. İlk önce: tarihi takvimin bir çok günü tropik ovalarda yaşayan timsah, maymun ve iguana gibi hayvanların adını taşıyordu, fakat Copán, bu türlerin hiç birinin yaşamadığı meşe ve cam ormanlarının arasında, yaklaşık 600 metrelik bir yükseltide bulunuyordu. Ayrıca Copán Maya uygarlığının merkezi Pete'den 300 km kadar uzaktaydı.

Dahası, ölçülül tahminler bile Mezoamerika'nın kutsal takviminin doğum tarihini milattan önce dört ya da beş yüzyıl önce olarak gösterirken, Copán'daki en eski yazıtlar M.S. 465 yılından başlıyordu.

YANLIŞ ZAMAN BOYUTU

Buna göre Copán sadece ekolojik olarak yanlış konumda bulunmuyor, ayrıca yanlış zaman boyutunda yeralıyordu. Haritama geri dönerek onbeşinci enleme yakın başka bir yerleşme yeri aramaya koyuldum; bu sefer ovalarda yeralan ve en az 1000 yıl daha eski bir yerdı aradığım. Bütün Mezoamerika içinde bu koşulları sağlayan bir tek yer vardı: Izapa.

İkel Izapalılar deniz kıyısında yaşar balık tutup gölcükler etrafında geyik domuz kapumbağa ve kuş avlıyorlardı. Gelişmemiş tarımları manyok kökü ekip biçmekten ibaretti. Uygarlıkları milattan bir kaç yüzyıl öncesinden milattan yüzyıl kadar sonrası arasında yeralmıştı.

Tarihi çizgilerden oluşan yukarıdaki dağılım haritası, ilk önce M.Ö. 1000 yılında Izapa'da ortaya çıkan takvimin sonraları nasıl ve hangi tarihlerde yayıldığını gösteriyor. (Sol alta) Mayalar'ın gökbilim merkezi Tikal. Takvimler, 60 metre yüksekliğindeki piramidler arasında gölgesel çizgiler kullanılarak hesaplanırdı.

Eğer aradığım yer Izapa idiye, belirtiler şaşırtıcıydı. Bu demektir ki, kutsal takvimi Mayalar bulmamış, bu Izapalılar'ın bir keşfi olmuştu. Onlar da kendilerinden sonra gelen Olmecler'e ve Mayalar'a miras bırakmışlardı. O halde, Yeni Dünya'daki uygarlığın gerçek beşiği Izapa'ydı.

Fakat, ilk zaman ölçümünün yapılabileceği en mantıklı yerin Izapa olmasına rağmen, 260 günlük takvimin Mezamerika'nın diğer bölgelerine nasıl iletildiği halâ bir esrardı. Bu konuda en önemli ipucu şuydu: belli başlı tören merkezlerindeki ana yapılar ve hatta bazı durumlarda tüm bir şehir, güneşe doğru yönlendirilmiş bir şekilde yapılmış oluyordu. Bir zamanlar Mezoamerika'nın büyük bir bölümünü yönetmiş, bir uygarlık olan Teotihuacán'ı (Mexico City yakınlarında) restore eden arkeologlar şunu farkettiler: şehir büyük bir özenle, ana caddenin $15^{\circ} 30'$ kuzey doğudan $15^{\circ} 30'$ güneybatıya doğru uzanacağı bir şekilde yönlendirilmişti. Şehre egemen yapı olan Güneş Piramidi ise caddeye dik

açı yapmaktaydı. Bu nedenle $15^{\circ} 30'$ kuzeybatıya bakıyordu, yani azimutu (kuzeyden saat yönünde yaptığı açı) $285^{\circ} 30'$ idi.

Ocak 1975 de bir gün, Güneş Piramidi'nin tepesinde, yanımda güneş ephemerisim ve hesap makinemle otururken, şunu düşünüyorum: bu dev yapı güneşi anmak için yapıldığına ve genelde batıya doğru dönük olduğuna göre özel bir güneybatı konumuna göre yönlendirilmiş olmalıydı. Yılın hangi günü güneş $285^{\circ} 30'$ luk bir azimutla batır? diye kendime sordum. Bir kaç dakika sonra, Teotihuacán'lı bir rahibin benden 20 yüzyıl önce bildiği bir şeyi öğrendim. Bu özel gün, Mezoamerika'da "zamanın güneşirimi"nin yıldönümü olan 13 Ağustos'du.

Genellikle "Mayalar'ın başkenti" adı verilen Tikal'deki görkemli, gökdelenimsi beş piramid, tahminen dev bir gökbilim topluluğu görevi görüyordu. Tapınak I'den Tapınak IV'e uzanan çizgi 13 Ağustos'daki güneybatımının azimutunu verirken, I ve III üncü Tapınaklar arasındaki çizgi

gün-tün eşitliklerini, IV ve III üncü tapınaklar arasındaki bir başka çizgi ise kış inkılabındaki (22 Aralık) gūnağırımını tanımlamaktadır.

Olmecler, yağmur ormanları ve bataklıklar içinde (biri M.Ö. 1200 de San Lorenzo'da, diğeri 200 yıl kadar sonra La Venta'da olmak üzere) bölgenin en eski merkezlerinden ikisini inşa ettiler. İki konum da arkeolojik mantığa her zaman ters düşmüşlerdir, fakat buraları "inkılâblara göre yönlendirme prensibi" açısından ele aldığımızda, bir açıklama ortaya çıktı. San Lorenzo'daki kış inkılabında güneş, çevredeki en yüksek dağ olan Zempoaltepec'in "içine" batır; La Venta'daki yaz inkılabında ise San Martin yanardağının "içine" batır

Mezoamerika'daki en eski tören merkezlerinden 40 dan fazlasının güneşin inkılab yerine göre yönlendirilmiş olduğunu ve her merkezdeki bir ya da daha fazla yapının 285° 30' luk bir azimutla yönlendirildiğini buldum. Fakat bu merkezler onbeşinci enlem üzerinde bulunmadıklarına ve dolayısıyla güneşin 260 günlük devirlerini ölçmek için kullanılamayacaklarına göre, yöresel rahipler güneşin 13 Ağustos'daki özel konumunun önemini nasıl anlamışlardı?

Eğer "zamanın gūnağırımı"nın hangi günde anılacağını sadece İzapa'lı rahiplerin bildiğini varsayarsak, belki İzapa'dan Yucatán'a ya da Meksika yaylasına giden gezginler bu bilgileri beraberlerinde götürmüşlerdir. Çünkü sorun, bu bilgileri —örneğin— bir koşucu aracılığıyla çabuk olarak iletmek değil, fakat doğru iletmektir. Güneşin tam tepeden geçeceği bir sonraki günü, yaz inkılabından sonra 52 gün sayarak bulabilirlerdi.

Sonraları, 260 günlük takvimi geliştiren İzapa'lıların, bir yılın gerçek uzunluğunu bulan ilk Mezoamerika'lılar da olabileceklerini düşündüm. Çünkü İzapa, coğrafi bir kilit noktası olan Tajumulco yanardağının tören merkezine yakın ol-

duğu bir yerdir. Dahası, Mezoamerika'daki gelişmiş uygarlıkların en eskisi olan Olmecler eğer gerçekten güneş inkılabları arasındaki aralıkların bilincinde idiyse (ve San Lorenzo'yu, bunları gözlemlemeye uygun bir biçimde yönlendirdiyse), buna göre 365 günlük takvim İsa'nın doğumundan 1000 yıl önce var olmuş olmalıydı. Öyleyse, daha pratik olan bu takvimden tahminen daha önce varolan ayinsel takvim ise kimsenin hayal edemeyeceği kadar eskiye dayanmalıydı.

"O POP" VE "1 İMİX"

Tarihin bir döneminde, iki takvimin de birarada kullanıldığı, Maya tarihindeki isimlerin her iki sisteme de referans vermesinden anlaşılabilir. Bilgisayar bana bu dönemin tahminen M.Ö. 235 yılında olduğunu söyledi. Buna göre bilgisayara normal takvimin ilk gününün (Mayalar'ın "O Pop" adını verdikleri), bir yaz inkılabıyla çakıştığı tarihi bulmasını söyledim. M.Ö. 1320 ile 1323 yılları arasında bir tarih olan bu gün, ayinsel takvimin düşünüldüğünden de eskiye dayandığı fikrini destekliyordu. Bu sefer de kutsal takvim başlangıcına, Mayalar'ın "1 İmix" adını verdikleri güne götürdüm ve bilgisayara "1 İmix'in 13 Ağustos'a, yani "zamanın gūnağırımı"na rastladığı tarihi sordum. Cevap: M.Ö. 1358. Buna göre, ayinsel ve normal takvimlerin birbirlerinden 35 yıl arayla oluşturulmuş olmaları olasıydı ve hatta iki sistem de aynı kişi tarafından düşünülmüş olabilir.

Fakat zaten bir zaman ölçüleri olan İzapa'lılar neden ikinci bir sistem geliştirdiler? Bunun, tarımsal nedenlere dayalı olduğu anlaşılıyor. İzapa'nın birkaç kilometre batısında kazılar yapan Yeni Dünya Arkeoloji Vakfı başkanı Doktor Gareth Lowe, M.Ö. 1400 yıllardan öncelere ait katmanlarda, ok ya da mızrak başı olamayacak kadar küçük, sert siyah taştan yontulmuş yüzlerce yonga (parça) buldu. Ona göre bunlar, bir be-

lirginin bir yongadan yapıldığına inanılıyor. Bu yongaların bir kısmı, bir yongadan yapıldığına inanılıyor. Bu yongaların bir kısmı, bir yongadan yapıldığına inanılıyor.

İzapa'daki piramid yıkıntıları Arkada, Orta Amerika'daki en yüksek yükselti olan sönmüş yanardağ Tajumulco görünüyor. Yaz inkılabında güneş onun arkasından doğar.

sin kaynağı olan manyek bitkisini renderelemek için kullanılmaktaydı.

M.Ö. 1400 yılından sonra ise bu yongalar yerlerini mısır öğütmek için gerekli aletlere bıraktılar. Bu göstermektedir ki, İzapa'daki takvim deneyleri, her mevsim ekilebilen manyokdan, verimliliği yağmurlu mevsimleri önceden tahmin etmeyi gerektiren bir hububatın ekimine geçmekle başlamıştır. Tabii, 260 günlük takvime bu iş için güvenilmiyordu ve yeni bir yöntem gerekmişti.

Öyleyse, Olmecler'den daha eski, Mayalar'dan da daha gelişmiş İzapa, Mezoamerika'nın gerçek kültür merkezi olmuş olmalıydı. Bu fikir, onların uygarlıklarının kökleri hakkındaki kavramlarımızı tümden değiştirmektedir.

Mezoamerika'daki takvimlerin doğum yeri olması İzapa'yı Yeni Dünya uygarlığının beşiği olarak görmek için yeterli nedendir. Fakat bulgular göstermektedir ki İzapalılar miknatıslanmanın özelliklerini de biliyorlardı ve Mezoamerika'daki ilk piramidi yapanlar da onlardı.

İzapalılar'ın denizlere açılan bir toplum olduğu ve uzun bir zaman boyunca Ekvator gibi ülkelerle bile düzenli ilişkilere sahip oldukları eldeki kanıtlardan anlaşılmaktadır. Örneğin, İzapa'da gezinirken, buradaki bir sürü karmaşık tepcik ve piramidlerin yüzlerinin Tacaná yanardağına dönük olduğunu farkettim. Önce bu gözlem beni şaşırttı. En yüksek dağ olan Tajumulco görüş alanı içindeyken İzapalılar neden ikinci en yüksek dağa tapıyorlardı?

Fakat gezime devam ederken ilginç bir ipucuyla karşılaştım. İzapa'nın tören salonunun ku-

zey duvarında, dalgali bir suyu bir gemiyle geçen sakallı bir adam rölyefi yerliyordu. Yakın çevrede içinde gemiyle gezilebilecek nehir ya da göl olmadığı için bu suyun 30 km uzaktaki Pasifik Okyanusu olduğuna karar verdim. Sonraları, Pasifik kıyısına gittiğimde, İzapalılar'ın neden Tacaná'ya taptıkları açığa kavuşmuştu. Bu açıdan bakılınca Tacaná Tajumulco'dan daha yüksek görünüyordu. Gerçekten de, bu yanardağ daha alçak olmasına rağmen, hesaplarıma göre denizde 180 km açıktan bile görülebiliyordu. Mezoamerika kıyılarındaki eski gemiciler için bu dağ bir çeşit deniz feneri görevi görmüş olmalıydı. Ayrıca bu gösteriyordu ki, İzapa'ya belki Güney Amerika, Polinezya belki de Doğu Asya'dan ilk yerleşmeye gelenler Pasifik kıyılarında bir yerlerde karaya çıkmışlardı.

Arkeologların çoğunluğu, bir toplumun 11000 km genişliğindeki Pasifik'i geçmesini fiziksel olarak olanaksız görmekteler. Buna rağmen, örneğin İzapalılar ve Polinezyalılar arasındaki şaşırtıcı benzerlikler gibi bazı kanıtlar çok ilginçtir ve göstermemelikden gelinemez. örnek olarak her iki toplumda görülen iri çakıl taşlarıyla örtülü tepcikler gösterilebilir.

Ayrıca Çin ve bazı Orta Amerika uygarlıkları arasında da insanın hayal gücünü kırkırtıcı benzerlikler vardır. Örneğin, Çin'de bir soylu ölünce dilinin altına küçük, yuvarlak bir yeşim taşı yerleştirilirdi. Mayalı bir rahip ölünce de aynı gelenek uygulanıyordu. Bu bir raslantı mıydı, yoksa İzapa Amerika'daki yabancı bir uygarlığın köprübaşı mıydı?

SCIENCE DIGEST'dan

Çeviren : A. Murat SABUNCU

KADINLAR NIÇİN DAHA UZUN YAŞARLAR ?

(Sayfa 28'den devam)

tilmiştir; ama erkek için de aynı tehlike önemi ni korumaktadır.

Yaşamın ne olduğu ile ne olması gerektiği arasında öyle bir ayırım vardır ki, yapılması gereken için yapılanı savsaklayan, yaşantısını sürdürülebilmek yerine onun yitirilmesine yol açar.

Machiavelli

Kadınlar daha iyi korunduklarından daha sağlıklıdır ve daha uzun ömürlü olurlar düşüncesi bilimsel olarak hiçbir zaman kabul edilmiştir. Dr. Hellman'ın belirttiğine göre: "Eğer bu geçerli olsaydı, sosyal alışkanlıklardaki son gelişmeler, bu durumu kanıtlayan veya reddeden tabii birer deney olurdu. Bununla birlikte gerek hayvanlar aleminde, gerekse insanda, dışilerin ömrünün uzamasında daha az gerilimli olmanın önemli rolü bulunduğunu gösteren pek az kanıt vardır."

Bu böyle ise, gelecek için en önemli soru kadının yeni rolünün sağlık avantajını eşindirisip eşindirmeyeceğidir, fakat Dr. Ramey sormaktadır: "Kadının uzun ömürlü oluşunun sırrı, erkeğin yaşamının korunması ve ömrünün uzatılmasında yardımcı olabilecek midir?"

Science Digest'dan Çeviren :

Doç. Dr. Ayşe ERKUT